MARIA MARIN

OMNIPREZENŢA LUI SEXTIL PUŞCARIU ÎN DIALECTOLOGIA ROMÂNEASCĂ. TRĂSĂTURI DIALECTALE COMUNE GRAIURILOR MUNTENEŞTI ŞI CELOR CRIŞENE*

1. Cercetările mai vechi sau mai noi evidențiază, mai ales, d e o s e b i r i l e dintre unitățile dialectale şi, cu precădere, dintre grupurile graiurilor dacoromâne de nord-nord-vest şi cele meridionale, subliniindu-se, în majoritatea cazurilor, caracterul arhaizant al celor dintâi, comparativ cu celelalte, considerate inovatoare.

Cunoaşterea mai profundă şi descrierea din ce în ce mai amănunțită şi mai rafinată a subdialectelor şi a graiurilor au relevat că, pe lângă deosebiri, există o serie de particularități care le apropie, uneori până la identificare. Aceste asemănări sunt cu atât mai frapante şi mai greu de explicat, cu cât graiurile respective aparțin unor zone îndepărtate sau chiar opuse din punct de vedere geografic.

Particularitățile avute în vedere fac parte fie din categoria celor incluse, de obicei, între elementele considerate definitorii pentru unul sau celălalt ori pentru ambele grupuri de graiuri, munteneşti şi crişene, fie dintre cele întâlnite pe arii mai extinse, dar caracterizând, prin densitatea atestărilor şi/sau prin extinderea geografică, mai ales, aceste unități dialectale.

2. Remarcate, explicit sau nu, comentate ştiințific ori doar trecute în revistă în cadrul unor descrieri, fără a reține atenția din perspectiva care ne interesează, elementele dialectale comune graiurilor munteneşti şi celor crişene aparțin la toate compartimentele limbii: fonetică, morfologie, sintaxă, lexic.

2.1. Fonomorfologie

2.1.1. Închiderea lui *e* aton la *i* în cuvinte cu două silabe posttonice conținând vocala *e* (mai ales la substantive terminate în *-e* la singular sau plural, care primesc articolul hotărât enclitic *-le*). Fenomenul are loc în etape succesive: mai întâi, prin disimilare regresivă, se închide *e* din penultima silabă: *dintele* > *dintile*, *iepurele* > *iepurile*, *prunele* > *prunile*, *vasele* > *vasile*, dar şi *altele* > *altile*; în a doua etapă, prin asimilare progresivă, se închide *e* final: *dintile* > *dintili*, *iepurile* > *iepurili*, *prunile* > *prunili*, *vasile* > *vasili*, *altile* > *altili*[1]. Această închidere a lui *e* din articolul hotărât enclitic *-le* se produce, în condiții similare, şi în forma articulată a substantivelor cu pluralul în *-i*, *-uri*: *florili*, *oili*, *pisicili*, *câmpurili*, *timpurili*.

* O variantă a comunicării a apărut în FD, XXXIII, 2014, p. 87–98.

[1] Chiar dacă rezultatul este, în mare parte, asemănător şi chiar dacă el se datorește aceleiaşi tendințe de închidere a lui *e*, fenomenul din graiurile moldovenești cunoaşte etape diferite față de cel de care ne ocupăm, în sensul că în aria moldovenească prima etapă constă în modificarea lui *-e* final.

BDD-A13528 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 14:00:51 UTC)

În concepția lui Sextil Pușcariu, cauza prefacerii lui *-e* în *-i* în condițiile menționate „pare a fi accentul proparoxiton” (Pușcariu 1921–1922, p. 82).

Modificarea fonetică se repercutează asupra morfologiei articolului hotărât enclitic, al cărui inventar se îmbogățește cu varianta *li* pentru *le*.

Germeni ai acestei prefaceri fonetice sunt atestați încă din limba veche, unde, pe lângă *ferestrile*, *albinile*, interpretabile, eventual, ca urmare a unor plurale în *-i*, de tipul *ferestri*, *albini*, sunt atestate forme precum *sângile*, *soarile*, *pagubile* (Densusianu 1938, p. 84, 152).

Mai târziu, numărul atestărilor se amplifică, cele mai numeroase provenind din aria sudică: Muntenia, Dobrogea (Jipescu, *Opincaru*, *apud* Brâncuș 1973, p. 38; Weigand 1902a, p. 255; Weigand 1902b, p. 159) și din cea vestică: vestul Transilvaniei, Crișana (Gheție 1975, p. 107; TDR, p. 292).

În perioada actuală, particularitatea este considerată „specifică pentru subdialectul muntean, prin frecvența cu care apare” (*Dial. rom.*, p. 163) și este enumerată, de asemenea, printre trăsăturile caracteristice majorității graiurilor crișene, inclusiv celor din Ungaria (TDR, p. 291; Borbély 1990, p. 13–14 ; Marin–Mărgărit 2005, p. LV).

2.1.2. Vocalele centrale *ă*, *î*, după *ş*, *j* rostite palatal, trec în rândul palatalelor anterioare *e*, *i*: *uşe*, *mătuşe*, *cuaje*, *grije*, *maşină*, *şir*, *prăjină*, *jir* etc. Particularitatea este rezultatul unei tendințe privind o nouă repartizare teritorială a formelor *mătuşe*, *grije vs mătuşă*, *grijă* în funcție de caracterul dur sau palatalizat al consoanelor *ş-*, *j-*, tendință ale cărei faze incipiente se manifestă în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Astfel, dacă, până pe la 1640, formele cu *ş*, *j* palatalizate erau normale pentru graiurile de tip nordic, în timp ce pentru graiurile sudice (muntenești) aceste consoane erau dure, după această dată, în graiurile de tip nordic începe depalatalizarea lui *ş*, *j*, iar în cele sudice are loc o palatalizare a lor și, drept urmare, substantivele în *-ă* trec în categoria celor în *-e*: *mătuşă* > *mătuşe* (Densusianu 1938, p. 75, 153; cf. Vasiliu 1968, p. 107–108; Gheție 1975, p. 140–141; Frâncu 2009, p. 19). Pe lângă aria sudică (centrul și estul Munteniei, inclusiv sud-estul Transilvaniei, o parte din Oltenia și o mare zonă din Dobrogea (*Dial. rom.*, p. 163; TDR, p. 167), fenomenul este caracteristic majorității graiurilor crișene, inclusiv celor din Ungaria (*Dial. rom.*, p. 156; TDR, p. 297; Marin–Mărgărit 2005, p. LXIV).

Afectând, mai ales, numele feminine cu tema în *ş*, *j*, particularitatea se răsfrânge asupra morfologiei acestor substantive, care trec din categoria femininelor în *-ă* în cea a femininelor în *-e*.

2.1.3. Vocalele palatale *e*, *i* trec în seria centrală după consoanele *d*, *p*, mai ales în prepoziții și în cuvinte cu prefixul *des-* (*dez-*): *dă*, *pă*, *dân*, *pân*, *dăparte*, *dăscuia*, *dăzbrăca* etc.

Fenomenului străvechi din limba română, general „în toate dialectele și graiurile românești” (Petrovici 1960, p. 13), i-a urmat tendința de relativă depalatalizare (produsă, după părerea lui Em. Petrovici, sub influența unor rostiri străine) (*ibidem*, p. 14–15), care, în „formele muntenești, bănățene și crișene *dă*, *pă*” reprezintă re-

BDD-A13528 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 14:00:51 UTC)

zultate ale depalatalizării complete (*ibidem*, p. 20). Chiar dacă pierderea timbrului palatal al oclusivelor labiale şi al africatelor labiodentale este considerată, prin excelență, o trăsătură a graiurilor bănățene (Urițescu 1987, p. 207; Faiciuc 1983; TDR, p. 249), prin amploare şi prin extinderea geografică, ea poate fi socotită, totuşi, caracteristică graiurilor munteneşti, cuprinzând şi estul Olteniei şi graiurile dacoromâne din nordul Bulgariei, şi celor crişene (inclusiv graiurile nord-vest bănățene, pentru forma *dă*, şi cele nord-est bănățene, pentru forma *pă*), pe cele din estul Ungariei şi pe cele din Maramureşul de la sud de Tisa (*Dial. rom*., p. 148–149, 160, 163; TDR, p. 167, 246, 291, 324; Marin–Mărgărit 2005, p. LXVI–LXVII; Neagoe–Mărgărit 2006, p. LXVIII).

2.1.4. Înregistrarea lui *u̯* final (asilabic) atât după consoane simple, cât şi după grupuri consonantice: *om u̯, bun u̯, cap u̯, lup u̯, vis u̯, caş u̯, ficior u̯, cunosc u̯, prost u̯, tort u̯*.

Fenomenul se întâlneşte în două arii distincte: una acoperind jumătatea estică a Munteniei, Dobrogea (TDR, p. 168; cf. *Dial. rom*., p. 164), continuând în sud–sud-estul Moldovei, până peste Prut (TDR, p. 213) şi alta ocupând centrul şi nord-estul Crişanei, inclusiv Ţara Oaşului, graiurile româneşti din estul Ungariei şi vestul Transilvaniei, cu zona Apusenilor (TDR, p. 293; Marin–Mărgărit 2005, p. LV; cf. *Dial. rom*., p. 154 şi h. 6, 7).

Vechimea şi explicația particularității diferă de la autor la autor şi în funcție de zona de atestare. Dacă pentru Crişana, vestul Transilvaniei şi zona moldovenească se admite, în general, că fenomenul reprezintă un arhaism (*Dial. rom*., p. 138, 164; TDR, p. 168, 293), în legătură cu prezența lui în aria sudică s-a emis părerea că aici ar fi vorba de o particularitate „importată” în urma mişcărilor de populație (Caragiu 1975, p. 155).

Alexandru Rosetti este singurul lingvist român care consideră că fenomenul din textele vechi şi până în graiurile actuale, reprezentând o inovație, se explică prin explozia puternică specifică rostirii consoanelor oclusive aflate în poziție finală, care, apoi, s-a extins şi la cuvintele terminate în alte categorii de consoane (Rosetti 1947, p. 245–254; 1986, p. 458–461). Părerea sa este însuşită de către autorii manualului de *Dialectologie româ*nă doar în privința explicației referitoare la prezența lui *u̯* final în graiurile moldoveneşti (*Dial. rom*., p. 138) şi în cele munteneşti (*ibidem*, p. 164).

Majoritatea lingviştilor români, indiferent dacă se referă la limba română veche (Gheție *et alii* 1997, p. 96) sau la situația din graiurile dacoromâne actuale, susțin, aşadar, caracterul arhaic al lui *u̯* final. Astfel, Sextil Puşcariu, comentând hărțile din ALR I, respinge ideea lui Al. Rosetti cu argumentul că *u* afonizat din *lup u̯* sau *corb u̯* apare şi în cuvinte în care nu avem de-a face cu un sunet exploziv: *praf u̯, nas u̯, buboi u̯*, care se întâlnesc în aceleaşi zone ca şi *cap u̯, corb u̯* (Puşcariu 1959, p. 57 şi hărțile 10–13). În acelaşi sens se exprimă şi Emil Petrovici şi Petru Neiescu care sunt de părere că *u* final reprezintă un arhaism fonetic constând în conserva-

BDD-A13528 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 14:00:51 UTC)

rea, într-o formă modificată, a lui *u* din latină, amuțit şi apoi dispărut în majoritatea graiurilor dacoromâne, iar în Crişana, zonă recunoscută pentru caracterul ei conservator, păstrat şi extins ulterior, prin analogie, la cuvinte cu finala consonantică, de diverse origini (Petrovici 1952, p. 153–157; Neiescu 1957, p. 159–180).

2.2. Morfologie

2.2.1. La verbele de conjugarea a III-a s-a produs deplasarea accentului pe sufix la indicativ prezent persoana 1 şi a 2-a plural: *făcém–făcéți*, *spuném–spunéți*, inovație survenită în urma adaptării verbelor în *-e* la sistemul general de conjugare sub aspectul accentuării (cf. *cântắm*, *vedém*, *vorbím* etc.) sau, în terminologia folosită de Sextil Puşcariu, ca urmare a spiritului „nivelator al limbii", tendință manifestă „în toate timpurile" (Puşcariu 1959, p. 327).

În limba veche, trecerea de la conjugarea a III-a la a II-a este slab reprezentată, Ov. Densusianu (1938, p. 196) menționând un singur asemenea exemplu: *băteți* (cf. Rosetti 1986, p. 544)[2].

În secolul al XX-lea, particularitatea s-a extins foarte mult. Pe baza materialului din ALR I, Sextil Puşcariu remarca existența ei „în două arii laterale, în nordul şi în sudul țării" (1959, p. 327 şi harta 16; subl. n.). În perioada actuală, fenomenul are drept arii de frecvență maximă, pe de o parte, centrul Munteniei şi vestul Olteniei, cu atestări sporadice prin estul Munteniei, până în Dobrogea şi, mai departe, spre sudul Basarabiei şi Transnistria (ALR II, s.n., vol. VII, h. 1914, 1920, 1923, 1925, 1927, 1930, 1931, 1937, 1944, 1946; Marin 1991, p. 46 şi h. 1; *Gr. rom.*, p. 75) şi, pe de altă parte, centrul Crişanei, cu extindere spre vest, în graiurile din Ungaria, şi cu prelungiri spre nordul Maramureşului şi, mai departe, până în Ţinutul Herței şi zona Hotinului din nordul Bucovinei (ALR II, s.n., vol. VII, hărțile citate mai sus; TDR, p. 306; *Gr. rom.*, p. 75).

2.2.2. Formele de perfect simplu cu *-ră-* la singular, de tipul *lăudarăm*, *lăudarăşi*, *lăudară*, au fost semnalate, în câteva texte din nordul Moldovei–Bucovina, la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui de al XIX-lea (Avram 1975, p. 27–28), dar şi în opera lui Costache Conachi (Rosetti–Cazacu–Onu 1971, p. 569), iar apoi în gramatici din secolul al XIX-lea din toate cele trei provincii româneşti (Muntenia, Moldova, Transilvania) (Avram 1975, p. 27–28).

S-ar părea că o primă atestare datează din secolul al XVI-lea şi provine din *Palia de la Orăştie* (Carabulea 1965, p. 597).

Pentru secolul al XX-lea, numărul exemplelor creşte considerabil. Preluate din diverse culegeri de texte folclorice, cele mai multe sunt interpretate drept acorduri după înțeles ori prin atracție sau creații cu valoare emfatică (Papahagi 1925; Graur 1938; Byck 1939)[3]. Dovada indubitabilă a existenței lor reale, în vorbirea vie, este

[2] Lipsa altor exemple poate fi explicată şi prin faptul că în majoritatea textelor vechi accentul nu este marcat.

[3] Rezultat al acordului după înțeles este considerat şi exemplul din Palia de la Orăştie (Carabulea 1965, p. 597).

BDD-A13528 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 14:00:51 UTC)

adusă de cercetările de teren efectuate pentru atlasele lingvistice naționale şi regionale şi pentru AFLR. Astfel, la ora actuală, la nivel dialectal, forme cu *-ră* la persoana a 3-a singular a perfectului simplu sunt înregistrate în două arii (compacte) ale Dacoromaniei: una ocupând o mare parte din jumătatea nord-nord-estică a Munteniei, inclusiv câteva puncte din sudul Moldovei (Neagoe 1973, p. 132) şi alta în Crişana: sud-sud-vest de Oradea, precum şi în puncte din nord-vestul Crişanei, inclusiv în graiurile româneşti din Ungaria (TDR, p. 309; Marin–Mărgărit 2005, p. LXXXIX).

Acest tip de perfect simplu ar putea reprezenta rezultatul unor analogii morfologice sau ar putea continua forme ale mai-mult-ca-perfectului indicativ latinesc[4].

2.2.3. Formația perifrastică **a fost** + *gerunziu*, întâlnită, prin excelență, în texte cu caracter narativ, de obicei în vorbirea indirectă, de unde şi atestarea ei, de regulă, la persoana a 3-a, exprimă o acțiune nesigură, în curs de desfăşurare sau iterativă, sinonimă cu imperfectul: *Un băiat sărman încotro* ***s-a fost ducând n-a fost folosind*** *nimic* (GS, III, nr. 2, p. 355 – Teişani, Ph); ***A fost venindă*** *un drum aşa* [...] *şi ăla n-a observat, şi s-a-ntâlnit piept în piept cu ursu* (TDM, vol. II, p. 598 – Odăile, Bz); *Ea* ***a fost având*** *ibovnic şi el* ***a fost venind*** *la geam* (GS, IV, nr. 2, p. 345 – Săcele, Bv); *Un biet iepure* ***a fost umblând*** *p-acolo mort de foame,* ***n-a*** *mai* ***fost putând*** *umbla* (Bârlea 1966, vol. I, p. 265 – Cerbăl, Hd); *O fost un țigan. Şi ce-****o fost făcând*** *el tot i-****o fost mâncând*** *o vulpe* (Şandru 1936, p. 161 – Bunteşti); *Am auzit spuind pă bătrâni c-o fost capcâni, ş-****o fost mâncând*** *oamenii* (ALRT, p. 140 – Roşia, Bh).

Această perifrază este atestată în textele româneşti din secolele al XVII-lea–al XVIII-lea, din toate cele trei provincii (Muntenia, Moldova şi Transilvania) (Rosetti–Cazacu 1961, p. 220; Edelstein 1966, p. 257–258; Pătruț 1978, p. 85–86; Călăraşu 1987, p. 157; TDR, p. 308, 318, nota 248; Zamfir 2007, p. 62 şi urm.).

Astăzi, formele de imperfect perifrastic redat prin *a fost* + gerunziu sunt întâlnite, mai ales, în vorbirea bătrânilor şi la generația de vârstă medie (Marin 1985, p. 461), în două zone ale Dacoromaniei, acoperind, pe de o parte, o arie largă din centrul şi vestul Munteniei, cu prelungire în sud-estul Transilvaniei şi cu atestări sporadice din Dobrogea şi din Oltenia (*ibidem*; Marin 2007, p. 113 şi harta 3; cf. TDR, p. 180), şi, pe de altă parte, o arie, la fel de întinsă, cu numeroase atestări, din jumătatea sudică a Crişanei[5], inclusiv zona sudică a Apusenilor, Ţara Haţegului, nordul Banatului, cu atestări absolut sporadice din Maramureş (TDR, p. 308; Marin 1985, p. 461; 2007, p. 113 şi harta 3).

În privința originii, se consideră că perifraza cu gerunziul continuă, în anumite zone conservatoare[6], vechi construcții cu valoare durativă, formate în latina popu-

[4] Lipsa unor atestări sigure din limba română veche rămâne singurul impediment în aprecierea caracterului etimologic al formei în discuție (Avram 1975, p. 36).

[5] Prezența formelor perifrastice de imperfect inclusiv în hărțile NALR–Crişana (TDR, p. 308) probează viabilitatea şi vitalitatea lor în vorbirea actuală curentă.

[6] C. Frâncu (1984, p. 29), referindu-se la limba română veche, atestă particularitatea doar în aria nordică a Dacoromaniei.

BDD-A13528 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 14:00:51 UTC)

lară, cu gerunziul în ablativ în locul unui participiu prezent (Frâncu 1984, p. 28; Marin 1985, p. 462).

2.2.4. Pe lângă cele prezentate până aici, s-ar mai putea invoca unele coincidențe între graiurile munteneşti şi cele crişene cu referire la elementele conjuncționale:

1. atestarea conjuncției corelative disjunctive *fir(e)-ar ... fir(e)-ar* „fie ... fie", notată în unele graiuri din nordul şi estul Munteniei, întâlnită recent şi într-un text din sudul Moldovei: *o femeie singură ca mine,* ***fir-ar*** *om,* ***fir-ar*** *femeie, zadarnic trăieşte* (Neagoe 1975, p. 146); ***Fire-ar*** *c-o despic cu doi craci,* ***fire-ar*** *cu un crac* (DGS, s.v. *fi*[1]; cf. Teiuş 1980, p. 114; TDR, p. 184–185); [erau] *catrenți* ***fire****-ar roşii,* ***fire****-ar negri* (TD. Mold., Bucov., vol. I, 1, p. 16), dar şi în graiurile crişene din Ungaria: *punem acela* ***fir-ar*** *aice,* ***fir-ar*** *aice* (Marin–Mărgărit 2005, p. CII);

2. conjuncția *de* introducând subordonate modale care determină, mai ales, adverbul *aşa* din regentă este atestată în Muntenia şi în graiurile crişene din Ungaria: *c-aşa era mai demult,* ***dă*** *... unii treiera din clăi* (TDM, vol. II, p. 343 – Cioranii de Jos, Ph); *a dăschis uşa, cum o lăsase ea dăscuiată,* ***d****-a avut vorba, a intrat la ea* (TDM, vol. III, p. 873 – Bucu, Il); *fost-o ş-aşa* ***dă*** *o fugit* [băiatul cu fata de măritat] (Marin–Mărgărit 2005, p. CIV);

3. *de* folosit pentru a introduce completive directe este atestat, de asemenea, doar în Muntenia, Dobrogea şi în graiurile crişene din Ungaria: [babe] *care ştiu* ***de*** *ia mana, laptili di la vite* (ALRT, p. 242 – Gura Sărății, Bz); *Dumnezeu a vrut* ***de*** *nici n-a adiat vântu măcar* (Vulpe 1980, p. 97 – Frăteşti, If); *când am apucat eu* ***de*** *m-am născut* (TDM, vol. II, p. 415 – Podu Lacului, Vn); *ştie femei* ***dă*** *descântă de frică* (TDM, vol. III, p. 94 – Cătunu, Tr) (cf. Marin 2010, p. 70–71); *şi-a putut* ***de*** *s-a dus acasă* (TDD, p. 357); *nu ştiu* ***dă*** *s-a-ntâmplat o nu* (Marin–Mărgărit 2005, p. CIV).

2.3. Lexic

2.3.1. *Brâncă* „mână" (< lat. *branca*) este unul dintre argumentele lexicale invocate de Emil Petrovici pentru a susține existența subdialectului crişean (Petrovici 1941, p. 554; cf. Puşcariu 1976, p. 117, 349 şi h. 35; 1959, p. 323).

Încă din româna veche şi până în secolul al XIX-lea, *brâncă* „mână" este notat în partea vest-nord-vestică a Dacoromaniei (județele Arad şi Bihor) şi în câteva localități din Hunedoara, Alba, Sălaj (DA, s.v.; Vaida 1890, p. 311; cf. Gheție–Mareş 1974, p. 271)[7].

În secolul al XX-lea, în pofida afirmației că „aria lui *brâncă* este astăzi în regres" (Gheție–Mareş 1974, p. 271), atestările pentru sensul care ne interesează se înmulțesc în mod considerabil. Principala contribuție, în această privință, aparține atlaselor lingvistice regionale şi AFLR, dar şi cercetărilor lexicului dialectal cu o atenție sporită.

Astfel, pe de o parte, relativ la aria nord-vestică, chiar dacă zona de răspândire rămâne, în linii generale, neschimbată, numărul localităților în care este notat se

[7] De reținut că singura semnalare din Densusianu 1938, p. 424 provine din *Palia de la Orăştie*.

BDD-A13528 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 14:00:51 UTC)

amplifică, ajungând la peste 80 de puncte cartografice (Şandru 1934, p. 208; ALR I, vol. I, h. 49; Teaha 1961, p. 108, 204; NALR–*Crişana*, vol. I, h. 155, 156; ALRR–*Transilvania*, vol. II, h. 152, 153; cf. ALRR–*Sinteză*, vol. II, h. 216, 217).

Pe de altă parte, s-a constatat că termenul *brâncă* „mână" este cunoscut şi în aria sudică a dacoromânei: în puncte disparate din Oltenia (judeţele Vâlcea, Dolj, Gorj) şi din Muntenia (judeţele Vâlcea, Dâmboviţa, Prahova, Teleorman, Ilfov, Giurgiu) (Ciauşanu 1931, p. 9; *Lexic reg.*, vol. II, p. 68; NALR–*Oltenia*, vol. I, h. 171; pl. 7; Mărgărit 2009, p. 85–86; DGS, s.v. *brâncă*[1]).

2.3.2. *Duroare* „durere fizică" (< lat. *dolor*) reprezintă un cuvânt vechi în limba română, despre care s-a considerat că a avut o existenţă limitată în timp şi că, după secolul al XVII-lea, a încetat să mai fie atestat (Tohăneanu–Bulza 1976, p. 45; cf. Mărgărit 2009, p. 106).

Cercetări ulterioare contrazic această afirmaţie; termenul, cu sensul menţionat sau cu diferite restrângeri ori specializări semantice, cunoaşte o nouă serie de atestări, fiind semnalat în surse popular-dialectale din secolele al XIX-lea, al XX-lea şi până în zilele noastre. Zonele în care este consemnat aparţin atât ariei sudice a dacoromânei (cu apariţiile cele mai numeroase): jumătatea estică a Olteniei (Ciauşanu *et alii* 1928, p. 46; Bărbuţ 1990, s.v.), Muntenia, în special jumătatea nordică a provinciei (Teodorescu 1885, p. 396; MAT. FOLK., p. 654; Densusianu 1931, p. 124; Gorovei 1990, p. 258; DGS, s.v. *duroare*), cât şi celei nordice, în special Crişanei – Valea Crişului Negru (Teaha 1961, p. 112), cu atestări sporadice din nordul Maramureşului (Papahagi 1925, p. 219) şi din vestul şi centrul Transilvaniei (Şandru–Brânzeu 1931, p. 253; Frăţilă 1979, p. 159–160).

3. Recapitulând, constatăm că particularităţile supuse discuţiei sunt fie elemente vechi, arhaice (*ŭ* final, construcţia *a fost* + gerunziu cu valoare de imperfect şi cei doi termeni: *brâncă*, *duroare*), fie particularităţi cu statut incert (*-ră* de la formele de singular ale perfectului simplu), fie, în sfârşit, trăsături inovatoare (toate celelalte).

În cazul lui *ŭ* final (afonizat) admitem, fără rezerve, păstrarea vechiului *u* latin, peste care, în timp, s-a suprapus *ŭ* afonizat interpretabil ca un element de sprijin în rostirea consoanelor şi a grupurilor consonantice de la finala cuvintelor. Dată fiind aria acestei particularităţi, identică sau aproape identică cu cea a altor trăsături arhaice din graiurile munteneşti, ideea „importării" fenomenului prin aportul de populaţie din alte zone ni se pare improbabilă.

3.1. Repartiţia geografică trăsăturilor vechi este, aşa cum am mai afirmat, aproape identică (vezi trei hărţi citate din *Dial. rom.*, p. 154 şi, respectiv, Marin 2007, p. 113) şi este recunoscut faptul că, cel puţin două (*ŭ* final şi imperfectul analitic) se păstrează în anumite arii conservatoare. Pentru cele două cuvinte discutate, credem că *brâncă* se înscrie, alături de *duroare*, între acelea pentru care, aşa cum spunea Ov. Densusianu (1938, p. 564), „uzul va ajunge să le determine limitele semantice, să le circumscrie în câteva expresii sau să le izoleze în cutare sau cutare grai, unde abia se mai recunoaşte că au avut altădată o circulaţie largă". De reţinut este

BDD-A13528 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 14:00:51 UTC)

faptul că între ariile purtând amprenta conservatorismului trebuie încadrată şi zona central-nordică a Munteniei, unde se mențin şi alte particularități (dialectale) arhaice/vechi, cum sunt: formele de perfect simplu şi de mai-mult-ca-perfect persoana a 2-a plural în *-(se)(ră)t* (Neagoe 1985, p. 171–172; Marin 1991, p. 55–56), variantele participiale şi cele gerunziale în *-ă* (Marin 1991, p. 61–63 şi h. 10), cuvinte şi sensuri arhaice: *a asupri* „a copleşi, a cuprinde, a năpădi" (Mărgărit 2009, p. 84; DGS, s.v.), *a cruța* „a lua viața, a omorî" (DGS, s.v.; Marin 2012).

3.2. În ceea ce priveşte elementele inovatoare, ele reprezintă exemple de evoluție independentă a unor tendințe apărute în decursul istoriei limbii, nepreluate de româna standard, dar amplificate în arii laterale, îndepărtate între ele din punct de vedere geografic (cf. Marin 2004, p. 178).

3.3. Prin felul în care se îmbină trăsăturile învechite cu inovațiile, caracterizarea lui Sextil Puşcariu referitoare la zona vestică a dacoromânei: „Faptul că găsim inovații şi în regiuni cu un caracter arhaic nu trebuie să ne surprindă, dat fiind veşnica evoluție a rostirii pe tot întinsul unei limbi. Rămâne totuşi vrednic de atenția noastră faptul *că asemenea inovații se prezintă în general cu aceleaşi arii de răspândire ca formele vechi păstrate în regiunile marginale*" (Puşcariu 1959, p. 322) corespunde, într-o măsură oarecare, şi situației din graiurile muntenești, cu deosebirea că aici elementul inovator predomină în comparație cu cel conservator.

În încheiere, considerăm că înmulțirea datelor referitoare la trăsăturile arhaice atestate în zonele vechii Țări Româneşti îndeamnă la reluarea şi adâncirea cercetărilor lingvistice (şi istorice) asupra acestei părți a Dacoromaniei şi, eventual, reconsiderarea ei în raport cu ariile transilvănene.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SIGLE

AFLR = Arhiva fonogramică a limbii române, aflată la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan–Alexandru Rosetti" al Academiei Române, București.

ALIL = „Anuar de lingvistică şi istorie literară", Iaşi, I, 1964 şi urm.

ALR I = *Atlasul lingvistic român*. Partea I, de Sever Pop, vol. I. *Părțile corpului omenesc şi boalele lui*, Muzeul Limbei Române, Cluj, 1938; vol. II. *Familia, naşterea, botezul, copilăria, nunta, moartea*, Muzeul Limbei Române–Otto Harrassowitz, Sibiu–Leipzig, 1942.

ALR II, s.n. = *Atlasul lingvistic român*. Partea II, serie nouă, vol. I–VII, București, 1956–1972.

ALRR–*Sinteză*, vol. II = *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză.* Volumul II, sub conducerea lui Nicolae Saramandu, de Verginica Barbu Mititelu, Mihaela-Mariana Morcov, Manuela Nevaci, Carmen-Iona Radu, Daniela Răuțu, Dana-Mihaela Zamfir, București, Editura Academiei Române, 2012.

ALRR–*Transilvania* = *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Transilvania*, vol. II, de Grigore Rusu, Viorel Bidian, Dumitru Loşonți, București, Editura Academiei Române, 1997.

ALRT = *Texte dialectale*. Culese de Emil Petrovici. Suplement la *Atlasul lingvistic român* II (ALR II), Sibiu–Leipzig, 1943.

Avram 1975 = Mioara Avram, *Despre formele de perfect simplu cu **-ră**- la singular*, în SCL, XXVI, nr. 1, p. 27–36.

Bărbuț 1990 = Dorina Bărbuț, *Dicționar de grai oltenesc*, Craiova, Asociația independentă literară, artistică, culturală şi editorială „Mileniul III", 1990.

BDD-A13528 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 14:00:51 UTC)

Bârlea 1966 = Ovidiu Bârlea, *Antologie de proză populară epică*, vol. I, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1966.
BL = „Bulletin linguistique", Bucureşti–Paris–Copenhague, I–XVI, 1933–1948.
Borbély 1990 = Ana Borbély, *Cercetări asupra graiurilor româneşti din Ungaria (Chitighaz, Micherechi, Otlaca-Pustă)*, Budapesta, Tankönyvkiadó, 1990.
Brâncuş 1973 = Grigore Brâncuş, *Graiul din Muntenia (descriere pe baza materialului din volumul* ***Opincaru*** *de Gr. M. Jipescu)*, în LR, XXII, nr. 1, p. 37–44.
Byck 1939 = J. Byck, *L'accord du verbe avec l'objet*, în BL, VII, 1939, p. 143–144.
Carabulea 1965 = Elena Carabulea, *Acordul după înţeles şi prin atracţie în limba română veche*, în LR, XIV, nr. 5, p. 593–609.
Caragiu 1975 = Matilda Caragiu-Marioţeanu, *Compediu de dialectologie română (nord- şi sud-dunăreană)*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1975.
Călăraşu 1987 = Cristina Călăraşu, *Timp, mod, aspect în limba română în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, Bucureşti, Universitatea din Bucureşti, 1987.
Ciauşanu *et alii* 1928 = G. F. Ciauşanu, G. Fira, C. M. Popescu, *Culegere de folclor din jud. Vâlcea şi împrejurimi*, cu un glosar, Bucureşti, Cultura Naţională, 1928.
Ciauşanu 1931 = G. F. Ciauşanu, *Glosar de cuvinte din judeţul Vâlcea*, Bucureşti, Imprimeria Naţională, 1931 (Academia Română. Memoriile Secţiunii Literare. Seria III. Tom V. Mem. 6; şi extras).
DA = Academia Română, *Dicţionarul limbii române*, Bucureşti, 1913–1948.
Densusianu 1931 = Ovid Densusianu, *Limba descântecelor*, II, în GS, V, 1931, p.125–157.
Densusianu 1938 = Ovide Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, tome II. *Le seizième siècle*, Paris, Librairie Ernest Leroux, 1938.
DGS = Maria Marin (coord.), Ion Ionică, Anca Marinescu, Iulia Mărgărit, Teofil Teaha, *Dicţionarul graiurilor dacoromâne sudice*, vol. I. *A–C*, vol. II. *D–O*, vol. III. *P–Z*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2009, 2010, 2011.
Dial. rom. = Matilda Caragiu-Marioţeanu, Ştefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1977.
Edelstein 1966 = Frieda Edelstein, *Perifraze verbale formate cu* ***a fi*** *şi gerunziul verbelor*, în CL, XI, nr. 2, 1966, p. 253–261.
Faiciuc 1983 = I. Faiciuc, *Note despre răspândirea reflexelor dure şi moi ale oclusivelor dentale* ***T***, ***D***, ***N***, *în graiurile bănăţene*, în CL, XXVIII, nr. 2, p. 101–112.
Frăţilă 1979 = Vasile Frăţilă, *Note etimologice şi lexicale*, în LR, XXVIII, nr. 2, p. 157–161.
Frâncu 1984 = C. Frâncu, *Geneza şi evoluţia timpurilor verbale supracompuse în limba română*, în ALIL, XXIX, 1983–1984, p. 23–62.
Frâncu 2009 = C. Frâncu, *Gramatica limbii române (1521–1780)*, Iaşi, Casa Editorială Demiurg, 2009.
Gheţie 1975 = Ion Gheţie, *Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1975.
Gheţie–Mareş 1974 = Ion Gheţie, Al. Mareş, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1974.
Gheţie *et alii* 1997 = Ion Gheţie (coord.), Gheorghe Chivu, Mariana Costinescu, Constantin Frâncu, Alexandra Roman Moraru, Mirela Teodorescu, *Istoria limbii române. Epoca veche (1532–1780)*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1997.
Graur 1938 = Al. Graur, *Acordul după înţeles*, în „Viaţa românească", XXIX, 1937, nr. 11, p. 76–85.
Gr. rom. = Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, *Graiuri româneşti din Ucraina şi Republica Moldova*, în FD, XVII, 1998, p. 69–155 (republicat în Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel, *Cercetări asupra graiurilor româneşti de peste hotare*, Bucureşti, 2000, p. 42–121).
GS = „Grai şi suflet". Revista Institutului de Filologie şi Folklor, Bucureşti, I, 1923 şi urm.
Jb = „Jahresbericht des Institut des rumänische Sprache zu Leipzig", Leipzig, 1892–1922.

BDD-A13528 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 14:00:51 UTC)

Lexic reg., II = *Lexic regional*, vol. II. Redactor-coordonator: Lucreția Mareș, Bucureşti, 1967 (Societatea de Ştiințe Istorice şi Filologice).
Marin 1985 = Maria Marin, *Formes verbales périphrastiques le l'indicatif dans les parlers dacoroumains*, în RRL, XXX, nr. 5, p. 459–468.
Marin 1991 = Maria Marin, *Morfologia verbului în graiurile munteneşti*, în FD, X, p. 45–65.
Marin 2004 = Maria Marin, *Timpurile indicativului în graiurile dacoromâne actuale* (I), în FD, XXI–XXIII, 2003–2004, p. 81–190.
Marin 2007 = Maria Marin, *Timpurile indicativului în graiurile dacoromâne actuale* (II), în FD, XXIV–XXVI, 2005–2007, p. 89–164.
Marin 2010 = Maria Marin, *Câteva observații asupra valorilor conjuncției* ***de*** *în graiurile munteneşti*, în *Lucrările celui de-al III-lea Simpozion Internațional de lingvistică*, 20–21 noiembrie 2010, Editori: Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, Carmen Radu, Bucureşti, Editura Academiei Române, p. 65–74.
Marin 2012 = Maria Marin, ***A cruța****. Argumente în susținerea unei etimologii*, în Ana-Maria Pop (coord.), *In magistri honorem. Vasile Frățilă. 50 de ani de carieră universitară*, Târgu-Mureş, Editura Ardealul, p. 318–324.
Marin, Mărgărit 2005 = Maria Marin, Iulia Mărgărit, *Graiuri româneşti din Ungaria. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, Bucureşti, Editura Academiei Române.
MAT. FOLK = *Materialuri folkloristice*. Culese şi publicate sub auspiciile Ministrului Cultelor şi Învățământului Public prin îngrijirea lui Gr. G. Tocilescu. Volumul I (*Poesia poporană*, partea I–II) – II, Bucureşti, 1900.
Mărgărit 2009 = Iulia Mărgărit, *Vocabularul graiurilor munteneşti actuale*, Bucureşti, Editura Academiei Române.
NALR–Crişana, vol. II = *Noul Atlas lingvistic român. Crişana*, de Ionel Stan, Dorin Urițescu, vol. II, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2003.
NALR–Oltenia, vol. I = *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni*, întocmit sub conducerea lui Boris Cazacu, de Teofil Teaha, Ion Ionică şi Valeriu Rusu, Editura Academiei, Bucureşti, vol. I, 1967.
Neagoe 1973 = Victorela Neagoe, *Despre -ră- în formele de perfect simplu şi de mai-mult-ca-perfect*, în FD, VIII, p. 129–140.
Neagoe 1975 = Victorela Neagoe, *Elemente arhaice în graiurile munteneşti*, în FD, IX, p. 143–147.
Neagoe 1985 = Victorela Neagoe, *În legătură cu unele forme arhaice de perfect simplu şi de mai-mult-ca perfect şi cu unele valori ale perfectului simplu în graiurile populare actuale*, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară", Iaşi, tomul XXX, A. Lingvistică, p. 171–177.
Neagoe, Mărgărit 2006 = Victorela Neagoe, Iulia Mărgărit, *Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei. Studiu lingvistic. Texte dialectale şi glosar*, Bucureşti, Editura Academiei Române.
Neiescu 1957 = P. Neiescu, *O problemă de fonetică istorică. Originea lui „u final" în limba română*, în CL, II, p. 159–179.
Papahagi, 1925 = Tache Papahagi, *Graiul şi folklorul Maramureşului*, Bucureşti, Cultura Națională, 1925.
Pătruț 1978 = Ion Pătruț, *Studii de limba română şi slavistică*, Cluj, Editura Dacia.
Petrovici 1941 = Emil Petrovici, *Graiul românesc de pe Crişuri şi Someş*, în „Transilvania", 72, nr. 8, p. 551–558.
Petrovici 1952 = E. Petrovici, *Corelația de timbru a consoanelor rotunjite şi nerotunjite în limba română*, în SCL, III, p. 127–185.
Petrovici 1960 = E. Petrovici, *„Depalatalizarea" consoanelor înainte de* ***e*** *în Muntenia, sud-estul Transilvaniei şi în dialectul istroromân*, în CL, V, p. 9–22.
Puşcariu 1921–1922 = Sextil Puşcariu, *Din perspectiva Dicționarului. III. Despre legile fonologice*, în DR, II, p. 19–84.
Puşcariu, LR, I, II = Sextil Puşcariu, *Limba română*. I. *Privire generală*, Bucureşti, Editura Minerva, 1976; II. *Rostirea*, Bucureşti, [f. ed.,] 1959.
RRL = „Revue roumaine de linguistique", Bucureşti, I, 1965 şi urm.

BDD-A13528 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 14:00:51 UTC)

Rosetti 1947 = Al. Rosetti, *Remarques sur la détente des occlusives roumaines en fin de mot*, în *Mélanges de linguistique et de philologie*, Copenhaga–Bucureşti, Einar Munksgaard–Institutul de Lingvistică română, 1947, p. 228–238.
Rosetti 1986 = Al. Rosetti, *Istoria limbii române*. Ediție definitivă, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1986.
Rosetti–Cazacu 1961 = Al. Rosetti, B. Cazacu, *Istoria limbii române literare*, vol. I. *De la origini până la începutul secolului al XIX-lea*, Bucureşti, Editura Ştiințifică, 1961.
Rosetti–Cazacu–Onu 1971 = Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, vol. I. *De la origini până la începutul secolului al XIX-lea*. Ediția a II-a, revăzută şi adăugită, Bucureşti, Editura Minerva, 1971.
Şandru 1936 = D. Şandru, *Anquêtes linguistiques du Laboratoire de phonétique expérimentale de la Faculté des Lettres de Bucarest*, IV. *Le Bihor*, în BL, IV, 1936, p. 120–179.
Şandru 1934 = D. Şandru, *Enquétes linguistique du Laboratoire de phonétique experimentale de la Faculte des Lettres de Bucarest*, II. *Pays de Motzi*, în BL, II, 1934, p. 201–237.
Şandru–Brânzeu 1932 = D. Şandru, F. Brânzeu, *Printre ciobanii din Jina* [I], II, în GS, V, 1931, p. 300–350; VI, 1932, p. 193–247.
TDD = Paul Lăzărescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Nicolae Saramandu, *Texte dialectale şi glosar. Dobrogea*, Bucureşti, 1987.
TDM I–III = *Texte dialectale. Muntenia*, sub conducerea lui Boris Cazacu, vol. I, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe; vol. II, de Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe; vol. III, de Costin Bratu, Galina Ghiculete, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Marilena Tiugan, Magdalena Vulpe, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1973, 1975, 1987.
TD Mold., Bucov., I, 1 = *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova şi Bucovina. Texte dialectale*. Culese de Stelian Dumistrăcel şi publicate de Doina Hreapcă şi Ion-Horia Bârleanu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1993.
TDR = Valeriu Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1984.
Teaha 1961 = Teofil Teaha, *Graiul din Valea Crişului Negru*, Bucureşti, Editura Academiei R.P.R., 1961.
Teiuş 1980 = Sabina Teiuş, *Coordonarea în vorbirea populară românească*, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1980.
Teodorescu 1885 = G. Dem. Teodorescu, *Poesii populare române*. Culegere de..., Bucureşti, Tipografia Modernă, 1885.
Tohăneanu–Bulza 1976 = G. I. Tohăneanu, Th. Bulza, *O seamă de cuvinte româneşti*, Timişoara, Editura Facla, 1976.
Urițescu 1987 = Dorin Urițescu, *Sincronie şi diacronie. Fonetismul unor graiuri din nordul Banatului*, Timişoara, 1987.
Vaida 1890 = Vasile Vaida, *Material jargon de dialect sălăgian*, în „Tribuna" (Sibiu), 1890, no. 83 şi urm.).
Vasiliu 1968 = Em. Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1968.
Weigand 1902a = Gustav Weigand, *Die Dialekte der Moldau und Dobrudscha*, în Jb, IX, 1902, p. 138–236.
Weigand 1902b = Gustav Weigand, *Dialekte der Grossen Walachei*, în Jb, IX, 1902, p. 234–324.
Zamfir 2007 = Dana-Mihaela Zamfir, *Morfologia verbului (secolele al XVI-lea–al XVII-lea)*. Partea a II-a. *Timpurile din sfera trecutului. Viitorul. Condiționalu*l, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2007.

BDD-A13528 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 14:00:51 UTC)

THE OMNIPRESENCE OF SEXTIL PUŞCARIU IN ROMANIAN DIALECTOLOGY. THE DIALECTAL COMMON FEATURES OF THE DIALECT VARIETIES FROM MUNTENIA AND CRIŞANA

(*Abstract*)

The author analyzes the phonetic, morphological, syntactic and lexical distinctive features that the two dialectal items belonging to the Dacoromanian language spoken in Muntenia and Crişana have in common, whereas the cited regions era two geographic opposites. The discussed distinctive features refer either to ancient and archaic items or to features of uncertain value or to linguistic innovation facts. Because there are still nowadays attestations of archaic facts in the language varieties spoken in Muntenia, our first conclusion leads to the statement that the southcentral region of Muntenia has to be considered as a conservative linguistic area. Our second conclusion consists of the idea that the innovative common features represent adequate examples of the independent evolution known by certain tendencies that occured during the history of Rumanian: these tendencies were not maintained by the standard level of Rumanian, but they were amplified by the lateral areas of the Dacoromania.

Cuvinte-cheie: *arhaism, arie dialectală, grai, inovație lingvistică, ŭ final.*
Keywords: *archaic facts, dialectal area, dialectal variety, linguistic innovation, the final silent u.*

Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan– Alexandru Rosetti”
Bucureşti, Calea 13 Septembrie, 13
dialectologie@yahoo.com

BDD-A13528 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 14:00:51 UTC)